

Irena Dubská, *Objevování Ameriky*

Amerika — nebo přesněji řečeno Spojené státy americké — tvoří již od dob Tocquevilových jedno z významných témat různých společensko-vědních disciplín. Příznačné přitom je, že zde nejde v první řadě o pouhý cestopisný zájem, ale o daleko hlubší otázky osudů společnosti a člověka moderní doby. Někteří ličí Ameriku jako zaslíbenou zemi, jiní jako peklo ovládané žlutým ďáblem dolaru a někteří opět usilují o vykreslení *střízlivějšího obrazu světa a stínů* této krajně rozporuplné země. V této pestré škále zaujala nyní své místo i studie Ireny Dubské, nazvaná skromně *Objevování Ameriky*.¹ A řekněme hned, že jde o práci zdařilou. Dubská si vytýčila ve srovnání s četnými obsáhlými spisy o Americe úkol poněkud omezenější: jde jí především o informativní průřez některými problémovými okruhy, jak se promítají v dílech skutečně reprezentativních a typických autorů zabývajících se americkou společností. A teprve v souvislosti s tímto úkolem — jakoby v druhém plánu — přispívá ke zkoumání a řešení daleko obecnějších filosofických problémů postavení člověka ve světě moderní technické civilizace a smyslu lidského života vůbec. A právě tato jakoby skrytá tendence, toto úpěnlivé hledání člověka a lidského východiska z labyrintu odlidštěného světa pozdního kapitalismu — a nikoli pouhá bibliografická informace — tvoří vlastní jádro celé studie. Její nejsilnější a nejpodnětější stránky jsou tam, kde Dubská nevystupuje jako recenzent, ale jako analytik smyslu lidského života v „průmyslové společnosti“ a citlivý stopař pátrající po stezkách k lidštější existenci člověka na zemi.

Není zajisté náhodné, že těžiště zkoumání obrazu současné Ameriky hledá Dubská v sociologické literatuře. O sociologii se často hovoří jako o zrcadlu společnosti. Ve společnosti produkující odcizení člověka a odcizené vztahy mezi lidmi to ovšem předpokládá zkoumat odlišnou povahu samotného tohoto zrcadla, příčiny jeho deformací a zabývat se mimo jiné i „sociologií sociologie“. Avšak nejen to; v průmyslově rozvinutých zemích současného kapitalismu se stává sociologie — jako např. právě ve Spojených státech — ja-

kousi „ideologií industriální společnosti“, která chce plnit a zčásti také plní funkci „nástupce filosofie ve zvědečtělém světě“. Tak totiž velmi příznačně charakterizuje úlohu sociologie (kterou lze sotva vysvětlovat jako pouhou módu) R. Dahrendorf ve své knize o americké sociologii.² Kapitoulou pro sebe je ovšem problém, jak tuto svoji funkci plní a zejména otázka, jaký je vlastně charakter této „zvědečtělé společnosti“. Nicméně platí, že vědecká analýza sociologických koncepcí a jejich sociálních funkcí je důležitým klíčem k analýze struktury tzv. „industriální společnosti“. Tam, kde však dominantní složkou společenského myšlení a dokonce i základní teoretickou osnovou jednání chce být sociologie, tam zpravidla ustupuje do pozadí problematika transcendence a to, co se tradičně nazývalo metafyzikou se všemi jejími reálnými i čistě spekulativními stránkami. Tento jistý odstup od otázek transcendence a filosofické analýzy osobnosti člověka a smyslu jeho bytí vůbec (jak se jeví v některých hlavních proudech americké sociologie) je ovšem odrazem některých objektivních společenských procesů a proměn v postavení člověka tak, jak na ně správně poukazuje i Irena Dubská ve své práci.

„Ztráta transcendentna“, konstatuje Dubská, „není pouze otázkou řízení člověka „zvenku“, ani jednotlivých složek tohoto vnuceného způsobu života: „Život bez transcendence“ je především problémem odcizení existence, které se stává alespoň některými stránkami stále zřejmější i nemarxistickým autorům. V kapitalistických vztazích se člověku odcizují výtvoři jeho vlastní činnosti, jeho vlastní osobnost i rodová charakteristika, lidé se odcizují navzájem a člověk se odcizuje přírodě a celku světa. Pokud jednatel zůstává v zasetí tohoto způsobu života, pokud se mu bezprostředně poddává, nevyděluje se z něho a nepřesahuje jej, odcizují se mu dokonce i základní otázky jeho existence jakožto otázky.“³

Předností studie Ireny Dubské není jen obsáhlá znalost příslušné literatury, která tu nikdy není citována samoučelně, užce odbornicky, ale funkčně, s důrazem na to, co v této literatuře je typické, hlavní, příznačné pro skutečný život a jeho mnohotvárné reprodukce odlišného v totožném a totožného v odlišném. Dubská není ani pouze kritik-nega-

¹ Irena Dubská, *Objevování Ameriky* (příspěvek k otázkám „moderního člověka“), Československý spisovatel, Otázky a názory, Praha 1964.

² Ralf Dahrendorf, *Die angewandte Aufklärung* (Gesellschaft und Soziologie in Amerika), Mnichov 1963.

³ *Objevování Ameriky*, str. 108–109.

tivista. Usiluje o pozitivní řešení reálných problémů člověka, které současná americká sociologie buď opomíjí, zkrlesuje či bezvýhodně signalizuje. Překonává také četné západní autory, zabývající se problematikou Ameriky, dialektickou metodou svého myšlení a snahou o komplexnější přístup k člověku, který by vedle ekonomických a sociologických pohledů zahrnoval i stanovisko filosofie, historiografie a v neposlední řadě také umění. Pro Dubskou člověk není pouze homo sapiens, který by všechny své vztahy ke světu vyčerpával svým *ratio*, ale bytost nadaná mnohostrannými a různorodými možnostmi a vlastnostmi, které směřují od jejich historicky přechodného ozvláštnění a odcizené roztržitéstnosti k vyšší syntéze totálního člověka ve společnosti osvobozené práce.

K západní sociologické a filosofické literatuře přistupuje Dubská jako tvůrčí marxista, to jest v duchu přísné diferencované kritiky, která se snaží analýzu příčin ideologických deformací všeho druhu důsledně spojit s rozvíjením a obohacováním principů. Proto také věnuje bedlivou pozornost sociologické kritice či sebekritice současné americké společnosti, jak je obsažena v dílech G. W. Millse, E. Fromma, D. Riesmana, W. H. Whytea, V. Packarda a mnoha dalších sociologů a filosofů zabývajících se kriticky různými projevy degradace osobnosti v tzv. „masové společnosti“, která právě v USA nabyla zvlášť vyhraněné podoby.

Tento diferencující přístup k složitě rozvrstvenému komplexu nemarxistického myšlení je neoddelitelným rysem marxistické principiálnosti. Centrální kategorie různých proudů americké nonkonformistické sociologie, jejímž typickým představitelem byl právě C. W. Mills, jsou sociologickou hypertrofizací objektivních společenských vztahů, které právě v zemi průmyslově nejvyspělejšího kapitalismu potvrzují plnou aktuálnost Marxova pojetí odcizení a jeho bytostné spojitosti s různými modifikacemi kapitalistického forem vlastnictví výrobních prostředků. Pojmy „masová společnost“, „zvenčí řízený člověk“, „homo sociologicus“, „homo consumens“ a některé další, kterými běžně operuje současná sociologie na Západě, ovšem *samy o sobě* nic nevysvětlují, ani nemohou sloužit jako dostatečný prostředek explikace souběžného kapitalismu. Musí naopak být *samy* podrobeny vědecké analýze a *vysvětleny*, tj. zbaveny nánosu iluzí, mýtů a sociologické fantazie, která tu tak podivuhodně přispěla k *tvorivému znetvoření* pravdivého poznání moderního světa člověkem.

Americká sociologická literatura je příliš různorodá spleť proudů, tendencí a filiací, než aby mohla být uchopena nějakým jednoduchým antinomickým schématem, jako např.: typ konzervativně-statický v protikladu k typu evolučně-dynamickému, typ apologeticko-konformní v protikladu k typu nonkonformisticky-kritickému, typ empirický v protikladu k typu abstraktních systémů, typ čistě teoretického zkoumání sociální skutečnosti v protikladu k typu praktické, plánovitě změny skutečnosti atd. Každá z těchto antinomii postihuje určitou stránku americké

sociologie a jejího funkčního začlenění do celkové americké společnosti, ale žádná z nich nepředstavuje sama o sobě základní osu pohybu a oscilace mnoha tak rozdílných sociologických koncepcí. Jedno je však jasné: ve slepé uličce sterilního profesionalismu nebo povrchní žurnalistiky končí všechny ty proudy, které chtějí tak či onak obejít marxismus. Není náhodou, že i Dahrendorf ve své výše citované knize pociťuje jako velký nedostatek některých výrazných oficiálních představitelů americké sociologie, že tu chybí Marx, tato „svěrázná kombinace ekonomických, politických, sociologických, historických a filosofických motivů“. Sepjetí s duchovním bohatstvím marxismu je také mírou úrovně a hloubky rozličných pokusů o poznání a sebezpoznaní Ameriky. Není proto také náhodou, že podstatnější a adekvátnější výpověď o současné americké společnosti nepodává např. reprezentativní sborník Stouffera a kolektivu *The American Soldier*, jakkoli přeplněný (jinak velmi poučnými) empirickými údaji zpracovými nejrůznějšími sociologickými technikami, ale spíš taková díla jako jsou práce C. W. Millse, E. Fromma, Th. W. Adorna a řady dalších, kteří jsou právě v různých stupních a modifikacích ovlivnění některými postupy a problémovými okruhy vytyčenými Karlem Marxem. Dubská velmi citlivě analyzuje a hodnotí právě tento významný proud sociologického criticismu ve Spojených státech, který se příliš neohlíží ani na stavovské zvyklosti sociologů z povolání, ani na potlesk či nevoli tzv. „společnosti“. Líčí je ve své studii tak, jak skutečně jsou se všemi jejich klady a zápory, aniž by je natahovala podle Prokrustova lože předem daných schémat sympatií či antipatií. Samozřejmě, že specifická váha tohoto směru intelektualistické kritiky „masové společnosti“ v USA, její reálný akční radius a praktické působení v rámci celkové struktury americké společnosti monopolního kapitalismu, zůstává otevřeným problémem a důležitým tématem dalšího zkoumání. V tomto rámci pak nutno odpovědět na otázku, kam až dospěla tato kritika na cestě překonávání mýtů a nakolik je přitom sama zatížena iluzemi intelektualistického pojetí dějin vůbec, a dějinného pokroku v tzv. industriální společnosti zvláště? Jakou sílu vůbec představuje skutečné vědomí a sebevědomí tváří v tvář mocenským aparaturám, jejich zájmu, a prestiži vrstev s nimi spjatých? Za jakých podmínek mohou prorazit circulus vitiosus své intelektuální výlučnosti a stát se nástrojem dějinné přeměny sociální skutečnosti? Za jakých podmínek se mohou stát předmětem zájmu, metodou myšlení a jednání tříd a vrstev, na nichž závisí tvorba moderních dějin a jejich progresivní, humanistické vyústění?

Důležitým podtextem knihy I. Dubské je fakt, že se nezabývá Amerikou a jejím zrcadlením v americké sociologii samoúčelně nebo katedrově, jako profesor, který je uchvácen pouhým popisem exotického brouka. Jde jí o náznak určitých zásadnějších konfrontací dvou pólů současného dialekticky rozpolceného, ale nicméně jednotného světa, o náběh ke komparaci různých, kvalitativně mnoho-

tvárných forem průmyslově rozvinuté společnosti a jmenovitě o zásadovou a realistickou kontrapozici socialismu a kapitalismu v jednotlivých jejích stadiích. „V odcizené soustavě „masové společnosti“, uzavírá Dubská, „se uplatňují určité existenční formy americké skutečnosti jako celkové odlidštěné deformace některých rozvinutějších možností lidského života a zároveň se mohou jednotlivými svými stránkami stát stavebními prvky nových životních forem ve vyspělé průmyslové společnosti, která osvoďovala práci“ (str. 170). Dubská odtud správně vyvozuje, že „v tomto smyslu nelze dnes vážně uvažovat o perspektivách „moderního člověka“ přístích desetiletí a nepřihlížet přitom k cestám, kterými se v USA „otvírají všechny lidské problémy v závratné míře“ (Simone de Beauvoir).⁴ Nechává také nikoho na pochybách o tom, že „existenční formy moderního člověka“ jsou především a bytostně spojeny s celosvětovými komunistickými přeměnami, s programem všestranného osvobození člověka, s perspektivami reálného humanismu.“⁵

Problematika spjatá s požadavkem uplatnit komplexní analyticko-kritickou komparativní metodu na zkoumání kvalitativně odlišných struktur průmyslově rozvinutých společností současného světa je neodbytný a dosud otevřený úkol marxisticko-leninské vědy o společnosti. Je to náročný úkol, který se týká všech složek těchto typů společnosti, počínaje veřejnými organizacemi a konče nejintimnějšími lidskými styky.

To ovšem předpokládá nikoli povrchní analogizování, ale důsledné uplatnění dialektické metody zkoumání. To je arci úkol nad jiné obtížný. Dubská si přirozeně v rámci této své studie nevytyčila a ani nemohla vytyčit jeho řešení, ale je zřejmé, že jeho závažnosti i všelikých jeho úskalí je si velmi dobře vědoma. Nechává některé tyto klíčové problémy spíš jako neodkladná témata dalších nových prací, ale naznačuje obezřetně jejich vnitřní protikladnou, dialektickou povahu.

V tomto duchu přistupuje Dubská již k hodnocení jednoho z nejzákladnějších procesů tzv. moderní průmyslové společnosti, spjatých s bouřlivým rozvojem techniky a jejím nezadržitelným pronikáním do všech sfér lidského života. Společenské funkce techniky a možnosti jejich konkrétní aktualizace v současném i budoucím světě jsou mnohohodnotné a přímo vnitřně protikladné. Evoluční optimismus technicistních koncepcí je této její vnitřní dialektice právě tak málo právo jako opačný extrém spjatý s „schöngeistovskou“ romantickou kritikou kultury a pokroku vůbec. Odtud vyplývá také nutnost velmi diferencovaného přístupu k hodnocení takových jevů a kategorií moderní technicky rozvinuté společnosti, jako je pojem „přízpůsobení“, „kalkulu“, „konzumentství“ a některých dalších. Ve všech těchto sociologických kategoriích, jakož i v jejich objektivních sociálních koreláttech se velmi složitě prolétají mnohoznačné tendence, provenience a často i velmi různorodé funkce. Pouhé rozhořčování

nad jejich krajně odcizenými a odlidštěnými formami, v jakých je produkuje soudobý pozdní kapitalismus, do jisté míry brání jejich hlubšímu pochopení, ztěžuje vysvětlení jejich zprostředkující povahy, nesoucí v sobě dialektiku alienace a desalienace. Právě v tomto klíčovém bodě – v pochopení kategorie zprostředkovanosti – možno v klasické podobě doložit, jak sociologické bádání – má-li být plodné – předpokládá vyjasnění filosofických principů a komplexní filosofický vzhled do sociální struktury i přesnou znalost jejího rozčlenění a fungování jednotlivých složek. Proto ani nelze dosud důrazně varovat před nebezpečím profesionálního izolacionismu sociologie (a nejen sociologie), který se reprodukuje všude tam, kde více než o věci se hovoří o její příslušnosti do striktně vymezeného okruhu zkoumání, více než o problémech týkajících se člověka se vede spor o hranicích jednotlivých disciplín a kde větší pozornost je soustřeďována nikoli na to, co kdo říká, ale na to, kdo to říká a zda to říká patřičnou formou a v patřičné terminologii, a tedy tak, jak to žádá příslušný stav a jeho stavovská organizace, v níž je s hlediska své profese registrován. Permanentní ostrážitost vůči této mánii profesionalismu, byt by byla třeba i spjata s dobrými úmysly (tj. např. snahou po žádoucí „profesionální úrovni“ a metodologické vyškolenosti), je i v našich podmínkách stále dosud na místě, neboť i tyto sebelepší úmysly fakticky dlaždí cestu k resortní esoterii stále prázdnějších slov o člověku bez člověka a o životě bez života. Je to cesta, která i od marxismu může svést někdy, kde zůstal z živého organismu již jen mrtvý skelet a kde místo obsažných myšlenek rachotí prázdná dogmata a šelestí konvenční „přesně definované“ termíny.

Koncepce studie Ireny Dubské jde právě opačnou cestou, která přes nesčetná úskalí vede k člověku. Svoji studii autorka nazvala *Objevování Ameriky*, ale nejde jí v první řadě ani o Ameriku a tím méně jen o sociologii Ameriky. Jde jí o člověka, a to nejen o osud člověka v Americe, ale o osud a budoucnost člověka na celé naší planetě. Nejde jí také jen o abstraktního člověka, o schematicky vyreparovaného člověka určitých sociálně ekonomických soustav, o „člověka sociologického“, ale o jednotlivého živého člověka s konkrétním jménem, o onu jedinečnou neopakovatelnou bytost – jakkoli ovšem vždy sociálně, historicky a třídně začleněnou. Proto v její knize mají svoji srozumitelnou funkci ona místa, která poukazují k oblastem a osudům lidského soukromí, domova, niternosti, intimity, smyslu individuální lidské existence a její transcendence v nekonečné konečnosti koloběhu života a smrti. Když psal svoji poslední knihu o Americe R. Dahrendorf, bylo to v době, kdy již tuto zemi sám po čtvrté navštívil a mohl tak na místě konfrontovat literaturu se skutečností. Po této zkušenosti mimo jiné dospěl k názoru, že dnes prý bude sotva některý evropský socio-

⁴ Tamtéž, str. 171.

⁵ Tamtéž, str. 171.